

MÜASİR ELMİ ƏDƏBİYYATDA ƏNƏNƏ ANLAYIŞI

UOT 001.3

Şəhla Həsənova
sənətsünaslıq namizədi (Azərbaycan)

Bəşəriyyətin mövcud olduğu dövr ərzində minilliklər bir-birini əvəz etdikcə ictimai-iqtisadi formasıylar, dövlətlər dağılıb getmiş, həyat tərz, adətlər, zövqlər dəyişmişdir. Sənət aləmində də daim dəyişikliklər baş vermiş, hər dövr özünə uyğun olan, zamanəsi ilə səsleşən incəsənətini yaratmışdır. Lakin bütün dövrlərdə incəsənətin müxtəlif sahələrində dövrənin gedişinə sinə gərən, ömrü yüzilliklərdən də uzun olan, daim yaşayan və əsrlər boyu əhəmiyyətini itirməyən bir amil olmuşdur. Bu, «ənənə» adlandırdığımız unikal fenomendir.

Ənənə problemi sənətsünaslığın əbədi mövzularından biri kimi həmişə elmin diqqət mərkəzində olmuşdur. «Ənənə və novatorluq», «Ənənə və varislik», «Ənənə və müasirlik», «Ənənə və kanon» kimi irəli sürülən problemlər daim müzakirə predmeti olmuş, incəsənətin ən müxtəlif məsələlərinin müzakirəsinə həsr edilmiş diskussiyalarda da istər-istəməz bu problemə toxunulmuşdur. Bu, təsadüfi deyildir. Ənənə hər bir xalqın mədəniyyəti və incəsənətinin inkişafı üçün çıxış nöqtəsi və mənbə rolunu oynayan amildir. «Bədii ənənə» adlandırdığımız fenomen hər bir xalqın incəsənətinin inkişafı üçün vacib olan tarixi varisliyi, nəsillərin bir-biri ilə əlaqəsini təmin edən, müasirliklə keçmiş arasında körpü yaradan əvəzedilməz şərtidir. Bədii yaradıcılığın mövcudluğu və inkişafını bu çıxış nöqtəsi, mənbə olmadan təsəvvür etmək mümkün olmadığına görə, bu məsələ nəzərə alınmadan incəsənət tarixi və nəzəriyyəsinin öyrənilməsi də mümkün deyildir. Buna görə də hər bir tədqiqatçı, sənətsünaslığın hansı sahəsinə müraciət etməsindən, hansı mövzunu araşdırmasından asılı olmayaraq, ənənə məsələsinə bu ya digər dərəcədə, bu və ya başqa rəqursdə diqqət yetirməli olur.

Müasir dövrdə ənənə ilə bağlı məsələlərin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. «...Ənənə problemi mədəniyyət tarixinin istənilən mərhələsində, mənəvi fəaliyyətin istənilən sahəsində aktualdır, lakin keçid dövrlərində, bir mədəni-tarixi mərhələnin başqası ilə əvəz olunduğu zaman xüsusilə kəskin və ağırlı yaşanılır; bu, o vaxt baş verir ki, yeni, birdən-birə peyda olan və buna

görə də cəzbedici¹ görünən perspektivlər mədəniyyəti yeni məcraya cəlb edir»... Orta əsr fəlsəfiisi ilə bağlı məsələləri araşdıran rus tədqiqatçısının irəli sürdüyü bu fikirlə sələşən digər tədqiqatçıların mülahizələrini də gətirə bilərik: «Ənənənin müasir dövrün bədii həyatındakı rolu incəsənətin inkişafının elə proseslərində xüsusilə aydın və ifadəli təzahür edir ki, bunlar keyfiyyətə yeni hadisələrin meydana gəlməsi ilə bağlıdır. Bu, əlbəttə, o demək deyil ki, ənənələr öz ideya-bədii imkanlarını yalnız belə şəraitdə gerçəkləşdirir. Lakin bu və ya digər incəsənət növünün həyatında əvvəllər buna xas olmayan növlər, janrlar, obrazlı sistemlər yarandığı şəraitdə ənənənin əhəmiyyəti özünü tamamilə aydın büruzə verir və bunu daha dəqiq aşkar etmək, təsvir etmək və öyrənmək mümkün olur».² Bu müddəanın doğruluğunu təsdiq etmək üçün milli musiqimizin tarixində Üzeyir Hacıbəylinin fəaliyyəti ilə bağlı mərhələni xatırlada bilərik. Məlum olduğu kimi, 20-ci əsrdə dahi klassikimiz Şərqin ənənəvi professional musiqi sənəti ilə Avropanın professional musiqi yaradıcılığının sintezini reallaşdıraraq, əsrlərdən bəri şifahi halda inkişaf edən Azərbaycan musiqisi tarixində dönüş nöqtəsini müəyyən etmiş və milli musiqimizin prinsip və qanunauyğunluqlarını yeni bədii sistemə daxil etmişdir. Azərbaycanda bəstəkar yaradıcılığının meydana gəlməsi və milli musiqimizin yeni məcrada inkişafının həmin dövrdə doğurduğu son dərəcə kəskin mübahisələr mahiyyətə ənənə problemi ətrafında gedən mübahisələr idi. Xalqımızın şifahi musiqi yaradıcılığının əhəmiyyəti, Avropa janrlarının milli musiqidə tətbiqi, musiqi təhsili və maarifi, eləcə də bir çox digər məsələlərin müzakirəsində Üzeyir bəy və onunla həmrəy olan mütərəqqi ziyalılara qarşı müxalif kimi çıxış edənlərin tutduğu mövqe bir çox hallarda ənənə anlayışı haqda yanlış təsəvvürlə bağlı idi; köhnənin toxunulmazlığını düzgün hesab edən konservatorlar ilə ənənələrin tamamilə silinərək, yox edilməsi və bunlardan «azad» olmuş «yeniliyin» bərqərar olmasını alqışlayan digər ideoloji cəbhə nümayəndələrinin mübarizəsi ənənə və varislik, ənənə və müasirlik, ənənə və novatorluq problemlərinin birtərəfli şərh edilməsi ilə şərtləndirilmişdi.

Milli musiqimizin inkişafının sonrakı mərhələlərində də vaxtaşırı olaraq ənənə ilə bağlı problemlər irəli sürülərək müzakirə obyektinə çevrilmiş, dünyəvi musiqisində təşəkkül tapıb inkişaf edən yeni təmayüllər, üslub və cərəyanların milli musiqi mədəniyyətimizə təsiri prosesində ənənələrə münasibətdə hər bir sənətkarın və ümumilikdə bəstəkarlıq məktəbimizin mövqeyi ətrafın-

¹ Бычков В.В. Античные традиции в эстетике раннего Августина // Традиция в истории культуры. – М., 1978, с.6.

² Турсунзаде Ф.М. Художественные традиции и прогресс искусства. Душанбе, 1976, с. 64.

da daim diskussiyalar aparılmışdır. Müasir dövrdə dünya miqyasında baş verən qloballaşma prosesi ənənə ilə bağlı problemləri yenidən gündəmə gətirmişdir. Bu gün beynəlxalq aləmdə özünü getdikcə daha yaxşı tanıdan Azərbaycanın dünya miqyasında nüfuzunun yüksəlməsində milli musiqi mədəniyyətimizin rolu və əhəmiyyəti danılmazdır. Məhz Şərq ilə Qərbin qədim və zəngin musiqi ənənələrinin qovuşuğundan, üzvi sintezindən yaranmış milli musiqi üslubu Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin bənzərsiz simasını müəyyən etmiş, hər bir sənətkarın yaradıcılığında bu sintez özünəməxsus şəkildə təzahür edərək fərdi keyfiyyətlərlə zənginləşmişdir.

«Ənənə»nin ən çox işlədilən sözlərdən biri kimi leksikona daxil olması, insan həyatı və fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə şamil edilərək istifadəsi bu məfhumun son dərəcə geniş və çoxcəhətli mənə daşması ilə bağlıdır. İstər məişətdə, istər elmdə və incəsənətdə bu anlayışa tez-tez müraciət olunur. Estetika və sənətsünaslıqda, o cümlədən musiqi elmində ənənə daim diqqət mərkəzində olan problemlərdən biri olmuş və olmaqdadır. Maraqlıdır ki, bir çoxumuz adətən bu anlayışın şərhinə diqqət yetirməyi o qədər də vacib hesab etməyərək, bəzən sənətdə baş verən ən müxtəlif hadisələri səciyyələndirmək məqsədilə «ənənə» sözünün ifadə etdiyi mənanın dərinliyinə varmadan bundan istifadə edirik. Ənənə anlayışı bəzən varislik mənasında işlədilir; bəzi hallarda sənətkarın yaradıcılığının bəhrələndiyi qaynağı, mənbəni göstərərkən bunu ənənə adlandırır, bəzən də hər hansı bir üslubun, təmayülün, cərəyanın təsirindən söhbət getdiyi zaman bu anlayışdan istifadə edilir. Özlüyündə bunu bir qüsurlu hesab etmək düzgün olmazdı, belə ki, əslində sözü gedən ənənə məfhumunun bu hallardan hər birində istifadə olunması özünü doğrultmuş olur. Əvvəla ona görə ki, varislik də, bədii yaradıcılığı qidalandıran mənbələr də, müxtəlif üslub və cərəyanların təsiri məsləhətləri də ənənə anlayışı ilə sıx bağlıdır. Digər tərəfdən, ənənə termininin müxtəlif mənalarda başa düşülməsi və işlədilməsi estetikada və sənətsünaslıqda bu anlayışın izahında rastlaşdığımız müxtəliflikdən irəli gəlir. Ənənə problemlərlə məşğul olan bir çox müəlliflərin fikrincə, bu günün tələbləri nəzərə alınmaqla, müasirlik mövqeyindən bu məfhumun mənası elmi ədəbiyyatda, hətta ən nüfuzlu alimlərin işlərində belə hələ tam dolğunluğu ilə açılmamışdır. Son onilliklərdə ənənə termininin özü ilə bağlı məsələlər ətrafında gedən diskussiyalar, ənənə probleminin bir sıra beynəlxalq elmi məclislərin mövzusu kimi irəli sürülərək geniş müzakirəyə çıxarılması təsadüfi deyildir. 1964-cü ildə Amsterdamda keçirilən Beşinci, 1988-ci ildə İngiltərənin Nottingem Universitetində keçirilən On birinci Beynəlxalq estetika konqreslərində

ənənə probleminin diqqət mərkəzinə çəkilməsi, estetika və musiqişünaslığa aid məqalələrdən ibarət elmi toplularda ənənəyə həsr olunmuş işlərin sayının artması, bir sıra bədii-ədəbi nəşrlərdə, jurnal səhifələrində bu məsələ ətrafında fikir mübadilələri aparılması nəticəsində bu anlayışın şərhində və ümumiyyətlə ənənə məfhumuna olan münasibətdə heç də mövqe və rəy ümumiliyinin olmaması, bunun mənası və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsində müxtəlifliyin mövcud olmasını üzə çıxarmışdır. YUNESKO-nun Beynəlxalq Musiqi Şurasının ənənə və müasirliklə bağlı problemlərə həsr olunmuş VII konqresi də (1971, Moskva) bu problemə birmənalı yanaşılmadığını, dünya alimləri və musiqiçilərinin bu barədə müxtəlif mövqedən çıxış etməsini nümayiş etdirmişdir. Dünyada tanınmış görkəmli alimlərin bu məsələyə münasibətdə tutduğu mövqe və ənənə anlayışı haqqında irəli sürdüyü fikirlərdən hansının düz, hansının yanlış olduğunu müəyyən etmək bizim səlahiyyətimizdə deyildir. Eyni zamanda müraciət etdiyimiz mövzu bilavasitə bədii ənənə probleminə toxunduğuna görə bu anlayışa öz münasibətimizi bildirmədən bunun araşdırılmasının mümkünsüzlüyünü başa düşərək, bu gün elmi ədəbiyyatda ənənə termini və ümumiyyətlə ənənə problemi ətrafında mövcud olan vəziyyəti şərh etməyi zəruri hesab edirik. Bunu da qeyd etməyi lazım bilirik ki, sənətsünaslıqda rast gəldiyimiz bədii ənənə anlayışı ümumiyyətlə sosial gerçəkliyin bir amili kimi başa düşülən ənənənin özünəməxsus bir hissəsini təşkil edir və buna aid xüsusiyyətləri özündə daşıyır. Odur ki, bədii ənənəni (eləcə də bunun bir təzahürü olan musiqi ənənələrini) dolğun səciyyələndirmək üçün ümumilikdə ənənə anlayışının mahiyyətini müəyyən etməyə yönəldilmiş elmi ədəbiyyata da müraciət etməyi zəruri hesab edirik.

Son onilliklərdə ənənə ilə problemlərlə məşğul olan alimlər ənənə haqqında ümumi nəzəriyyənin indiyə kimi tam və mükəmməl işlənilmədiyini dəfələrlə qeyd etmişlər. N.Parsadanov,³ A.Kamenskiy⁴ və başqaları haqlı olaraq qeyd edirlər ki, nəinki ənənə məsələlərinə bu və ya digər dərəcədə aidiyyəti olan elmi işlərdə, hətta ensiklopedik məlumat daşıyıcıları və sorğu xarakterli kitablarda belə ənənə anlayışının əsaslandırılması və işlənilməsinin mükəmməl olmadığını görə bilirik. Bunu əyani şəkildə göstərmək üçün ənənə anlayışının şərhini tamamilə eyni şəkildə təqdim edən iki nüfuzlu ensiklopedik nəşrə müraciət edək: «Ənənə (tradisiya) - lat. *traditio* - ötürülmə - sosial və mədəni irsin nəsil-dən-nəslə ötürülən və uzun müddət ərzində müəyyən cəmiyyətlər, siniflər və ictimai qruplarda saxlanılan elementləridir; sosial irsin obyektlərini

³bax: Художественная традиция: уровни и функции // Искусство, 1980, № 10, с.40

⁴bax: О смысле художественной традиции // Советское искусствознание" 82, вып.1(16). – М., 1983, с.202-243

(maddi və mənəvi dəyərləri) əhatə edir; sosial varislik prosesidir; bunun üsullarıdır».⁵ Ənənə məfhumunun izahını bu şəkildə təqdim edən qaynaqlara tənqidi mövqedən yanaşan müəlliflərin əsas iradı bundan ibarətdir ki, bunlarda ənənə fenomeni nə zamansa yaranmış və sonradan dəyişilməz şəkildə mövcud olan statik, inkişaf etməyən bir şey kimi səciyyələndirilir. Yəni ənənənin belə şərhı bu fenomenə xas olan dialektik və dinamik xüsusiyyətləri, bunun fəaliyyət «mexanizmini» açıb göstərmir, halbuki, problemin başlıca məgzi elə bundan ibarətdir. Qeyd edək ki, ənənə anlayışının «Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti»ndə verilmiş qısa şərhində də alimlər tərəfindən qüsurlu kimi göstərilən həmin cəhəti görə bilərik: «Ənənə (ər.) - tarixən meydana gələrək nəsil-dən-nəslə keçən adətlər, əxlaq normaları, görüşlər, zövqlər və s. Cəmiyyətdə, həyatda, məişətdə və s.-də müəyyənləşib sabitləşmiş qayda, üsul, norma, dəb».⁶ Bu baxımdan ənənənin A.Spirkin tərəfindən verilmiş şərhı, zənnimizcə, sözü gedən anlayış haqqında daha dolğun və dürüst məlumat hesab edilə bilər. Onun fikrincə, ənənə - «İncəsənətdə insan təcrübəsinin öz mexanizmi etibarilə sosial ötürülməsi formasıdır... Ümumi fəlsəfi mənada ənənə inkişafda olan obyektin, o cümlədən mədəniyyətin ardıcıl mərhələləri arasında müəyyən münasibətlər tipindən ibarətdir ki, burada «köhnə» «yeni» çevrilərək bunun daxilində məhsuldar «işləyir».⁷ Ənənəyə verilmiş bu tərifin üstünlüyü ondadır ki, bu fenomenə xas olan ən ümdə və köklü xüsusiyyətlərdən birini - ənənənin canlı fəaliyyətdə olmasını ön plana çəkir. VII Beynəlxalq konqresdə müzakirə edilən məsələyə həsr olunmuş əsas məruzələrdən biri ilə çıxış edən Hollandiyalı məruzəçi Ton de Leuvun ənənənin mahiyyəti haqqında irəli sürdüyü müddəalar da bu fikirlə səlşir: «Ənənə» anlayışını keçmişin dəyərlərinin məcmusu üstəgəl bu dəyərlərin bizim tərəfdən interpretasiyası kimi müəyyən etmək olar. Ənənələr donmuş bir şey deyildir. Keçmişin dəyərləri yalnız bizim müasir şüurumuzun süzgəcindən keçərək yaşayır. Odur ki, ənənə anlayışı öz mahiyyəti etibarilə subyektiv olduğu qədər də dinamikdir. Əsas amil isə biz özümüz, müasirlər, keçmişə münasibətdə bizim reaksiyamız, bizim davranışımızdır. Ənənədə nəyin dəyərli və nəyin dəyərsiz olması barədə anlayış ilkin olaraq bizim şüurumuzda yaranır. Bundan daha qeyri-sabit, dəyişkən şey yoxdur...»⁸ Ənənənin daim inkişafda olan bir tarixi kateqoriya

⁵Большая Советская Энциклопедия. М., 1977, с.135; Философский Энциклопедический Словарь. М., 1983, с.692

⁶Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2-ci cild, Bakı, 1980, s. 279

⁷Спиркин А. Человек, культура, традиция // Традиция в истории культуры. – М., 1980, с.8

⁸Тон де Леув. Музыкальные культуры народов: традиции и современность // Музыкальные культуры народов: традиции и современность. М., 1973, с.36.

olması fikrini İ.Stravinskinin bu barədə mülahizəsində də sezməmək mümkün deyil. Maraqlıdır ki, XX əsr musiqisi tarixinə novator kimi daxil olmuş nəhəng simalardan biri olan bu bəstəkar ənənə haqqında irəli sürdüyü fikirdə əslində öz cəsarətli yeniliklərini bilavasitə ənənələr üzərində qurduğunu etiraf edir: «Ənənələrə riayət etmək - onları inkişaf etdirmək deməkdir... Ənənələr davam edən reallığı nəzərdə tutur. Onlar nəsildən-nəslə keçən qiymətli miras kimidir - onları bu şərtlə qəbul edirsiniz ki, gələcək nəsə ötürməmişdən əvvəl zənginləşdirəsiniz. Ənənə yaradıcılığın fasiləsizliyini təmin edir».⁹ Görkəmli bəstəkardan gətirdiyimiz sitatın son cümləsinə diqqət yetirək. Yaradıcılığın fasiləsiz davam etməsinin ənənədən asılı olması o deməkdir ki, ənənə fenomeni varislik anlayışı ilə sıx bağlıdır. Ənənə problemindən söhbət getdiyi zaman bu məsələni də diqqətdən kənarda qoymaq mümkün deyildir. Və bir çox alimlərin fikrincə, incəsənətin spesifikasi ilə bağlı, burada gerçəkliyin tam, sintetik şəkildə əhatə edilməsi ilə əlaqədar olaraq varislik daha qabarıq və çox-cəhətli surətdə təzahür edir.

Elmi ədəbiyyatda müəlliflərin ənənə və varislik, həmçinin bunlarla sıx bağlı olan digər bir fenomen - irs anlayışı arasındakı fərqə varmadan bu qohum məfhumları dəqiq ayırd etmədiyinin şahidi oluruq. Bədii irs anlayışı ilə bağlı məsələləri, bədii sənətdə varislik problemini araşdıran alimlərin bəzi mülahizələrini nəzərdən keçirək. A.Ladığina və V.Qrinin «Bədii varislik nədir və incəsənətdə necə təzahür edir?» sualına cavab olaraq yazırlar: «Varislik - bədii mədəniyyətin gözəl xüsusiyyətlərindən biri, incəsənətin qəribə bir sirridir ki, burada onun gücü və bir-birini əvəz edən insan nəsillərinə hakim təsirinin hədusuz imkanları fokusda olduğu kimi cəmləşmişdir. İncəsənət insan fəaliyyətinin elə bir sahəsidir ki, burada nəinki əsrlər boyu əldə edilmiş yaradıcılıq vərdisləri və gerçəkliyin inikası və dəyişdirilməsi üsulları davam etdirilir, irsən keçir və təkmilləşdirilir, həm də daş, saxsı, metal, rənglər, sözlər, plastik hərəkətlər, musiqi səslərində maddiləşən, ...not kağızı, kino lentində... həkk olunan, romana və operaya,...natürmorta çevrilən yaradıcılıq əməyinin nəticələrinin özləri də misilsiz əhəmiyyətini saxlamış olur. Yüz illər bundan əvvəl yaradılmış sənət əsərləri bu gün də bir etiraf olaraq, öz yüksək estetik mənasını qoruyub saxlayır».¹⁰ Həmin müəlliflər bədii inkişafdakı varisliyin müxtəlif formalarını üç əsas qrupda cəmləşdirirlər: keçmiş dövrlərə aid incəsənətin, yəni bədii əsərlərin varisliyi; yaradıcılığın ideya-estetik prinsipləri şəklində təzahür edən klas-

⁹Стравинский И.Ф. Мысли из «Музыкальной поэтики» // Стравинский И.Ф. Статьи и материалы (сост. Л. Дьячкова, под общ. ред. Б. Ярустовского). М., 1973, с. 37

¹⁰Ладыгина А., Гринин В. О преемственности в искусстве. М., 1982, с. 6-7.

sik bədii ənənələrin varisliyi; texnoloji sənətkarlığın, ifadə vasitələrinin, professionalizm üsullarının, sənət vərdişlərinin varisliyi. Ənənə-varislik anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsi məsələsinə aydınlıq gətirmək məqsədilə bir daha A.Kamenskinin mülahizələrinə üz tutaraq bunlar arasındakı fərqi dəqiqləşdirmək istərdik. Onun fikrincə, ənənə varisliyə nisbətən daha geniş anlayışdır, belə ki, «...mədəniyyətin forma və dinamikasının xarakteri ilə yanaşı, bunun təzahürünün konkret məzmununu, hansısa ideyalar, təmayüllər, məktəblər, adlar və s.-ni də nəzərdə tutur; «varislik» üçün elə də prinsipial əhəmiyyəti olmayan qiymətləndirmə məqamı «ənənə» üçün birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir»¹¹. İrs məsələsinə gəldikdə isə alim qeyd edir ki, bəzən «ənənə» adı altında keçmişə aid olan dəyişilməz bir mədəni, yaxud ədəbi-bədii materialı nəzərdə tuturlar ki, bu, düzgün deyil. Keçmişə aid olan və müəyyən tarixi çərçivədə qapanmış, yaxud ən azı zaman çərçivəsində dəyişməyən material əslində *irs* anlayışına uyğun gəlir (kursiv bizimkidir - Ş.H.). A.Kamenskiyə görə, bundan fərqli olaraq, ənənə - müəyyən irsin mənimsənilməsi və variantlı inkişaf etdirilməsindən ibarət fəal prosesdir. O, yazır ki, «...bu proses nisbətən qısa...və ya xeyli davamlı, fasiləli və ya fasiləsiz ola bilər, lakin bu, həmişə dəyişkən, dinamik və zaman daxilində davam edən prosesdir»¹².

Ənənə və varislik haqqında danışarkən bunların bir-birilə sıx bağlılığına işarə edən maraqlı bir məqamı da müşahidə edə bilərik. Hər bir sənətkarın yaşayıb-yaratdığı dövr incəsənətin inkişafının müəyyən mərhələsinə təsadüf edir və istər-istəməz onun fərdi yaradıcılığı bu ümumi inkişaf «zənciri»nin bir halqası kimi nəzərdən keçirilə bilər. Sənətkarın bu fakt üzərində şəxsən düşünüb-düşünməməsindən, bunu bütün dərinliylə dərk edib-etməməsindən, özünü keçmiş dövr sənətinin varisi hesab edib-etməməsindən asılı olmayaraq, o, artıq özünə qədərki incəsənətin varisi kimi çıxış edir. O, bu və ya digər bir şəkildə, çox və ya az da olsa, artıq ona qədər əldə edilmiş səviyyədən, nöqtədən çıxış edir və incəsənəti, eləcə də öz sənətini artıq formalaşmış olan normalar, meyar və zövqlər əsasında qiymətləndirməli olur. Bu normalardan və bu zövqlərdən tamamilə ayrılmaq, əlaqəni kəsmək istəsə belə, o, hər şeydən əvvəl bunlara yiyələnəlməlidir. Bu o deməkdir ki, o, hər hansı bir şəkildə ənənə ilə münasibətdə olur ki, bu da bədii inkişafın şərtlərindən biridir. İncəsənətin inkişafında bədii ənənənin rolunu araşdıran F.Tursunzadə məhz bu faktı əsas götürərək belə bir qənaətə gəlir ki, «...Ənənə ilə bağlılıq incəsənətdə baş ve-

¹¹Каменский А., О смысле художественной традиции // Советское искусствознание” 82, вып.1(16). – М., 1983, с.206

¹²Yenə orada, s. 206

rənlərin çox və ya az bir hissəsinin xüsusiyyəti deyil, hansısa bir sənətkar qrupuna məxsus deyil... Söhbət bundan gedir ki, əvvəlki bədii təcrübə ilə istənilən münasibətlər, *yəni ənənə ilə qarşılıqlı münasibət ümumiyyətlə incəsənətin inkişafının tamamilə sözsüz şərtidir... Ənənəyə münasibət bədii inkişafın mütləq ünsürüdür* (kursiv bizimkidir - Ş.H.)»¹³. Ənənə nəzəriyyəsi ilə məşğul olan alimlər ənənə və təmayül anlayışları arasında da müqayisə aparırlar. Bu barədə N.Pasradanovun ümumi şəkildə verdiyi açıqlamanı əsas götürərək deyə bilərik ki, təmayül - müvəqqəti və tez ötüb keçəndirsə, ənənə - təmayülün yetkin inkişafı nəticəsində əmələ gələndir.

Ənənənin dinamik təbiəti onu kanondan da fərqləndirir. Bir mənbə kimi ənənədən törəyən kanon müəyyən tarixi şəraitdə onun bir şəxsi kimi ayrılır, lakin inkişaf tapmır. Müasir elmi ədəbiyyatda ənənə ilə təsir, ənənə ilə təqlid anlayışları arasında müqayisəli təhlil də maraq doğurmaya bilməz. Qeyd edək ki, nəzərdən keçirdiyimiz elmi araşdırmalarda ənənə və təsir məsələləri arasında hələ də dəqiq bir sərhəddin müəyyən edilməsinə rat gəlmirik. Məsələn, XI Beynəlxalq konqresdəki çıxışlar haqqında əlimizdə olan materiallardan da bunu görə bilərik. İsveçli alim Q.Hermerenin çıxışından gətirəcəyimiz sitat bunu təsdiq edir: «...Ənənə anlayışı təsir mənasında təhlil edilə bilər və əlbəttə ki, edilməlidir də - bu problem şübhəsizdir». Lakin alimin fikrincə, bu zaman yanlış bir dilemma ortaya çıxma bilər: ənənə ya bütünlüklə «təsir» anlayışına daxil edilməlidir, ya da bunu ümumiyyətlə «təsir» kimi müəyyən etmək olmaz. Ənənə daha mürəkkəm anlayışdır. Ənənələr statik deyil: onlar dinamikdir və özləri də dəyişikliklərə uğrayır»¹⁴. Ənənə nəzəriyyəsində daha bir mühüm müqayisə - ənənə ilə təqlidin, yəni epiqonluğun ayırd edilməsi ilə bağlıdır. Həqiqətən də çox vaxt incəsənət əsəri ilə tanışlıq zamanı oxucu, dinləyici, tamaşası tərəfindən bu və ya digər cəhətin ənənəvi xüsusiyyət, yaxud təqlidçilik kimi müəyyən edilməsində yanlışlıq baş verə bilər. Odur ki, davamçılıq və təqlidçilik arasında da fərq müəyyən edilməlidir. Ənənə sadəcə olaraq sənətdəki ən yaxşı cəhətlərin, nailiyyətlərin qorunaraq gələcək nəsillərə ötürülməsi kimi deyil, öz daxilində mütləq varisliklə inkişaf imkanını qovuşduran məfhum kimi başa düşülməlidir, yəni ənənənin özündə inkişafın olması zəruri şərtidir. Əgər təqlid inkişafa mane olur, daha doğrusu, inkişafı istisna edərsə, ənənə, əksinə, canlı və aktiv bir məfhum kimi müasirliyə daxil olur və ənənəvi

¹³Турсунзаде Ф.М. Художественные традиции и прогресс искусства. Душанбе, 1976. – с.30 - 31

¹⁴Q.Hermerenin «Ənənə, təsir və innovasiya» adlı məruzəsində sitat İ.Kulikovanın kitabından götürülmüşdür: bax: Куликова И.С. Традиции и новаторство в эстетике (Задачи и итоги XI Международного эстетического конгресса) // М., 1989, с.13.

olan bir şey müasirliyin ideya-bədii quruluşuna daxil olaraq, müasirliyə çevrilir.

Şübhəsiz ki, ənənənin xüsusi növü olan bədii ənənə də sadaladığımız bütün bu cəhətləri özündə daşıyır və eyni zamanda müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Yuxarıda müraciət etdiyimiz mənbələrdə bədii ənənənin şərhinə nəzər salaq: «Ədəbiyyat və incəsənətdə ənənə bədii inkişafın zəruri amilidir. İncəsənətin təkamülünün erkən mərhələlərində ənənənin ötürülməsi və möhkəmlənməsi kollektiv yaradıcılıq prosesində baş verir... Sonrakı mərhələlərdə daim yeniləşən ənənələr bilavasitə ictimai və mədəni ümumilik şəraitində yaranan professional tədris, məktəb və cərəyanların varisliyi sayəsində ötürülür. Bununla belə zaman və məkan etibarilə uzaq bir incəsənət də canlı ənənənin daşıyıcısı ola bilər... İncəsənətdə novatorluq təkcə köhnəlmiş, cansız ənənədən ayrılmaqda və qeyri-ənənəvi bədii prinsiplərin yaradılmasında deyil, həm də bir qayda olaraq, bu şəraitdə aktualıq kəsb edən digər ənənələrin mənimsənilməsi və yenidən işlənilməsindədir. Bu zaman yeni ənənə yaranaraq davamçılara ötürülür»¹⁵. Ənənəni fəaliyyətdə olan canlı bir fenomen kimi səciyyələndirən alimlərin mülahizələrini də bu şərhə əlavə etsək, bədii ənənəni ən ümumi şəkildə **tarixən təşəkkül tapmış bədii təcrübənin seçilməsi, mənimsənilməsi və ötürülməsi prosesi** kimi müəyyən edə bilərik. Müasir elmi ədəbiyyatda mövcud olan **bədii ənənə** nəzəriyyəsinə isə gələcək araşdırmalarımızda şərh etməyə çalışacağıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (Ə.Ə.Orucovun redaktəsi altında), 2-ci cild, Bakı, 1980;
2. Бычков В.В. Античные традиции в эстетике раннего Августина // Традиция в истории культуры. – М., 1978;
3. Большая Советская Энциклопедия. М., 1977;
4. Каменский А. О смысле художественной традиции // Советское искусствознание” 82, вып.1(16). – М., 1983;
5. Куликова И.С. Традиции и новаторство в эстетике (Задачи и итоги XI Международного эстетического конгресса) // М., 1989;
6. Ладыгина А., Гринин В. О преемственности в искусстве. М., 1982;
7. О смысле художественной традиции // Советское искусствознание” 82, вып.1(16). – М., 1983;

¹⁵Традиция // Большая Советская Энциклопедия. М., 1977, с.135

8. Спиркин А. Человек, культура, традиция // Традиция в истории культуры. – М., 1980;
9. Стравинский И.Ф. Мысли из «Музыкальной поэтики» // Стравинский И.Ф. Статьи и материалы (составитель Л.Дьячкова, под общей редакцией Б.Ярустовского). М., 1973;
10. Турсунзаде Ф.М. Художественные традиции и прогресс искусства. Душанбе, 1976;
11. Турсунзаде Ф.М. Художественные традиции и прогресс искусства. Душанбе, 1976;
12. Философский Энциклопедический Словарь. М., 1983;
13. Художественная традиция: уровни и функции // Искусство, 1980, № 10.

Шахла Гасанова (Азербайджан)

Понятие традиции в современной научной литературе

Проблема традиции во все времена являлась одной из центральных вопросов искусствознания. Такие проблемы, как «традиция и новаторство», «традиция и современность», «традиция и канон» часто становились предметом горячих дискуссий; эти вопросы, неоднократно выдвигаясь в качестве основной проблемы, обсуждались на международных симпозиумах и конгрессах. Вместе с тем общая теория традиции, значимость которой особенно возрастает сегодня, в период всемирной глобализации, недостаточно разработана. В представленном докладе дается обзор толкования термина «традиция» в современной науке.

Shahla Hasanova (Azerbaijan)

The conception of tradition in modern scientific literature

The problem of tradition was at all times one of main questions of art science. Such problems as “tradition and innovation”, “tradition and contemporaneity”, “tradition and canon” often became the subject of discussions; these questions were time and again put forward as a basic problem, discussed in International symposiums and congresses. At the same time general theory of tradition the significance of which especially grows today, in the period of the world globalization has not enough been worked out. The survey of the interpretation of the term “tradition” in modern science is given in the article.

Açar sözlər: elmi ədəbiyyat, ənənə, innovasiya, kanon, varislik